

В.А. Усачов

Донецький національний університет економіки і торгівлі
імені Михайла Туган-Барановського, Україна

ЗІСТАВЛЕННЯ ОПТИМІСТИЧНОЇ ФІЛОСОФІЇ ГЕГЕЛЯ І ПЕСИМІЗМУ ФІЛОСОФІЇ ШОПЕНГАУЕРА

У статті подається уявлення про погляди на загальні проблеми буття, питання пізнання світу та історії розвитку людської думки, зіставлення оптимізму і песимізму в творчості двох великих німецьких філософів XIX століття Артура Шопенгауера і Георга Гегеля, чії праці належать до найбільших досягнень світової філософської думки.

Ключові слова: філософія, оптимізм, песимізм, прогрес, пізнання, мислення, погляд, дух, воля, розвиток, культура, філософська думка.

У історії філософії оптимістичний і песимістичний світогляд, так або інакше, проповідували багато мислителів, починаючи від Платона, Арістотеля та Епікура, до Шопенгауера, Лейбніца, Гегеля і Гартмлі. Оптимізм є переконанням і вірою в краще майбутнє, в можливість торжества добра над злом, справедливості над несправедливістю, прогресу в розвитку над занепадом і загибеллю, а песимізм виявляється в переконаннях, згідно з якими події йдуть до гіршого, у відсутності віри в перемогу добра і справедливості.

Творчість Георга Вільгельма Фрідріха Гегеля і Артура Шопенгауера, не дивлячись на їх розбіжності в поглядах, неприйняття ідей і учень один одного, поза сумнівом, можна вважати вищою крапкою в розвитку німецької класичної філософії, що зробила великий вплив на подальший розвиток філософської і наукової думки. **Метою даної статті** є розкриття суперечностей в поглядах А. Шопенгауера і Г. Гегеля на духовну культуру людства, на закономірності її розвитку, зіставлення оптимізму філософії одного мислителя і песимістичного погляду на прогрес в цілому іншого.

Філософія А. Шопенгауера за духом була повністю протилежна філософії Г. Гегеля. Гегель був великим оптимістом у питаннях пізнання, буття й історії, а Шопенгауер вважав себе песимістом і не вірив у прогрес людства, в розвиток, вважаючи, що «якщо життя що-небудь дає, то тільки для того, щоб відняти» [1]. Шопенгауер відомий переважно як один з головних представників песимістичного напряму у філософії. Він вважає однією з найбільших помилок майже всіх метафізичних систем те, що вони вважають зло чимось негативним; навпаки, воно є щось позитивне за Шопенгауером, щось, що дає себе відчувати. Зло, на його думку, неминуче, як наслідок затвердження бажання жити. Існує не тільки затвердження бажання жити, але й заперечення, навіть повне скасування його: у цьому останньому випадку є абсолютно інший мир, абсолютно інше існування, про яке ми, правда, не маємо поняття і яке здається нам нічим, але нічим не абсолютним, а лише відносним. Шопенгауер вважає за можливе звільнення від світового зла, хоча, правда, лише шляхом радикального лікування, повного відродження й оновлення. Шопенгауер знаходить утіху проти тієї, що існує в світі, маси зла в зростанні пізнання. Згідно з теорією Шопенгауера – принцип буття миру не має ніякої підстави, а є сліпою волею до життя. Ця воля до життя як річ в собі не може бути підпорядкована закону підстави. Разом із пізнанням зростає і здатність відчувати горе, здатність, яка тому в людині досягає свого вищого ступеня, і є тим вищою, ніж вона інтелігентніше.

Шопенгауера можна назвати філософом світової скорботи, але це не смутна скорбота. Шопенгауер обґрунтовує свої песимістичні погляди певним розумінням часу і простору. Час ворожий людині. Простір розділяє найближчих один одному людей так само

і тим, що зіштовхує їх інтереси. Філософ використовує статтю Канта «О спочатку злом в людській природі» і продовжує хід міркувань її автора у напрямі до того висновку, що зло корениться на самому світовому початку, в подвійності Волі, в її дисонансі і розладі з самою собою. У навколишньому світі, на думку філософа, відбуваються вічні повторення трагічних станів, і в їх повтореннях винна саме Воля [2, с. 120]. Виникнення Всесвіту і життя в ньому, на думку Шопенгауера, – це не стихійне усвідомлене, а згодом і усвідомлюване гріхопадіння, лише частково воно окупається стражданнями, які припали на долю тих, що живуть у світі істот. Вже сам той факт, що сфера явищ існує, вимагає виголошення «мирського вироку», а згодом і його виконань – вирок над явищами, а через ці явища – і над суттю. Злочинець повинен бути покараний, і це означає, що йому належить покарати самого себе. У філософії Гегеля Світовий Розум, завдяки своїй «хитрості», піднімається «вище за добро і зло», у Шопенгауера ж Світова Воля, внаслідок своєї початкової злочинності грузне в злі, і їй залишається проявити якусь хитрість відносно себе, щоб звільнитися від зла і пов'язаних з ним страждань.

Звільнення повинне бути досягнуте самогубством Світової Волі. Привести у виконання вирок над Волею, а тим самим і позбавити себе і людей від страждань сама Воля не в змозі, це можуть здійснити тільки люди як складені ланки миру явищ. Ця їх діяльність буде цілком морально виправдана, тому що вона означатиме спокутування Волею своєї провини перед собою. Філософ вважає, що людям належить направити властиву їм життєву енергію і проти самої цієї енергії, а через посередництво цього і проти її джерела – Світової Волі. Вищі прояви Волі слід обернути на боротьбу проти її ядра, що, на думку Шопенгауера, підказується вже тим фактом, що і в природі розвиненіші істоти знищують менш розвинених істот. Шопенгауер вважав, що Світовій Волі властива «безглуздість», що вона позбавлена сенсу і поводиться абсолютно абсурдним чином. Світову Волю не цікавить ні минуле, ні майбутнє. А що відбуваються в часі і просторі події історії, позбавлені зв'язки і значення. Потік подій у часі – це строката зміна одних випадкових подій іншими. Вічний неспокій і постійна невпевненість пронизують все суще. Незадоволеність і тривога ніколи не залишають людей в їх суєтних шуканнях, надіях і розчаруваннях. На думку філософа, явища Волі отруюють існування один одного, згубно діють один на одного і один з одним борються, але через їх посередництво Воля знаходиться в стані боротьби і сама з собою, відбувається її внутрішнє «роздвоєння в самій собі» [3, с. 374]. Цей антиісторизм Шопенгауера спирається на переконання в тому, що в історичних подіях відсутня яка-небудь закономірність і все диктується випадковостями.

Шопенгауер, особисто знаючи Гегеля по роботі в Берлінському університеті, де вони одночасно читали свої лекції. Але основна маса студентів вважала за краще слухати курс Гегеля. Шопенгауер характеризував філософію Гегеля як шарлатанство і пропонував використовувати як епітет до неї шекспірівські слова: «Мова божевільного і відсутність мізків» [4]. У іншій своїй роботі Шопенгауер називає Гегеля «розумовим калібаном», тобто інтелектуальним дикуном, а його філософію знову характеризує як «шарлатанство і пусте» [3, с. 46]. Дратівливий і злопам'ятний характер Шопенгауера таїв у собі повсякчасний розлад між захопльованими його пристрастями, життєвою обачністю і захопленістю філософією, і цей розлад позначився на всій його кар'єрі. Честолюбство і пихате прагнення до популярності протягом багатьох років залишалися у Шопенгауера не задоволеними, і багато сторінок його творів несуть на собі сліди цього психологічного комплексу, перш за все у вигляді негативних характеристик, що даються ним своїм суперникам. Найлютіше він нападав на Гегеля, оптимістичний пафос філософії якого суперечив всьому складу шопенгауерівського мислення. Два моменти особливо драгували Шопенгауера: авторитетність гегелівського мислення і та ілюзія всемогутності, яку воно створює. Шопенгауер писав, що у Гегеля немає «розумного обговорення і чесного викладу» [3, с. 47].

Оптимізм, на думку Шопенгауера, «саме безжальне знуцання над людством». Основоположним початком всесвіту, на його думку, є сліпа, несвідома сила – воля до життя. Вона безглузда. Тому що кожний з нас приречений на смерть, старість і страждання, і тут не до оптимізму на його думку. З цієї ситуації Шопенгауер пропонує один вихід – погасити в собі волю до життя.

Гегелівська філософія, на думку деяких дослідників, є односторонньою філософською концепцією, не дивлячись на її ґрунтовність, на що неодноразово указував Шопенгауер і його послідовники, а також представники інших філософських напрямів (такі, наприклад, як С. Кьєркегор і Л. Фейєрбах). Основний недолік гегелівської філософії, на їх думку, полягає в тому, що в ній фактично абсолютизується логічний аспект буття. Визнаючи лише одну логіку, Г. Гегель повністю упускає плотсько-образну і екзистенціальну сторони дійсності. Він називав філософію «епохою, схопленою в думці». Основи свого філософського пізнання і бачення миру Гегель виклав у трьох своїх творах: «Феноменологія Духу», «Наука Логіки» і «Енциклопедія філософських наук». У своїй філософії він віддавав перевагу і першість духу, іншими словами, філософському мисленню над матерією. З цієї причини його справедливо можна називати ідеалістом [5]. «Наше покликання, – писав Гегель, – і наша справа полягає в тому, щоб працювати над філософським розвитком. Найсерйозніша потреба є потреба пізнання істини». При відкритті читання філософського курсу в Берлінському університеті Гегель у своїй промові говорив: «Я смію бажати і сподіватися, що мені вдасться придбати і заслужити вашу довіру на тому шляху, на який ми вступаємо. Поки я можу вимагати від вас тільки того, щоб ви принесли з собою довіру до науки, віру в розум, довіру до самих себе і віру в самих себе. Відвага у пошуках істини, віра в могутність розуму є перша умова філософських занять. Людина повинна поважати саму себе і визнати себе гідною щонайвищого. Якої б високої думки ми не були про велич і могутність духу, він все ж таки буде недостатньо високим. Прихована суть Всесвіту не володіє в собі силою, яка б в змозі чинити опір відвазі пізнання. Вона повинна перед ним відкритися, розвернути перед його очима багатства і глибини своєї природи і дати йому насолоджуватися ними» [6].

Основу філософських переконань Гегеля можна представити таким чином. Весь світ – це великий історичний процес розгортання і реалізації можливостей якогось світового розуму, духу. Світовий Дух є об'єктивний та ідеальний початок, що виступає основою і суб'єктом розвитку, творцем миру в цілому. Загальна схема творчої діяльності цього ідеального початку носить у Гегеля назву Абсолютної Ідеї. Все, що існує на світі – це лише бліде віддзеркалення, слідство і результат активності даної Ідеї. Гегель писав, що «початковим ступенем є досконалість, абсолютна тотальність, Бог. Він був творцем і від нього виходили іскри, блискавки, відображення, так що перше відображення було найбільш схоже на нього. Це перше відображення у свою чергу не залишилося бездіяльним і породило інші створення» [7]. Згідно з Гегелем Логос, або поняття, що є думкою Бога, розвивається через суперечність.

Коли поняття досягає рівня Ідеї, воно відчужує або заперечує себе, щоб стати Природою. Через людину Ідея відновлює себе, і зрештою Абсолютний Дух актуалізується. Гегель розглядав історію людства як процес, в ході якого Логос реалізує себе, і стверджував, що людське суспільство при здійсненні раціональної держави зрештою прийме раціональну форму, в якій свобода буде реалізована надзвичайно. Шопенгауер протиставляв раціоналізму Гегеля ідею ірраціональності миру. Згідно з його поглядами, суть миру – це сліпа воля, що діє без всякої мети, яку він назвав сліпою волею до життя. Ця сліпа воля до життя рухає людиною і примушує її жити тільки заради самого життя. Люди живуть, не одержуючи, на думку Шопенгауера, задоволення, знаходячись у вічному прагненні до чогось, до якоїсь мети. Задоволення і щастя, за Шопенгауером, – це не більше, ніж миттєве відчуття, а насправді існує лише незадоволеність і біль. Він розглядав

сучасний світ як мир болю і страждання. Погляди Шопенгауера породжують песимізм – «урок, який всякий виносить зі свого життя, полягає в тому, що предмети наших бажань завжди одурюють нас, коливаються і гинуть, приносять більше гористі, чим радощі, поки, нарешті, не звалиться той ґрунт, на якому вони всі ґрунтуються, і не згасне саме життя, востаннє підтверджуючи, що всі наші прагнення і бажання були обманом, були помилкою» [1, с. 65].

Він проповідував порятунок від світу страждань у художньому спогляданні і релігійному аскетизмі, але те, що він пропонував, навряд чи може служити вирішенням актуальних проблем. Публіка XIX століття виявляла цікавість до ідей гегеліанства, до творів Фейєрбаха, Канта, але ніяк не до шопенгауєрівської філософії песимізму. Все це тільки підсилювало мізантропію Шопенгауера, його обурене відношення до інших мислителів і особливо, як ми указували вище, до філософії Гегеля.

Шопенгауєр нехтував науковим пізнанням як еґоїстичним і таким, що не приносить ніякої користі людському звільненню. Він заявляє і про недостатність пізнання через мистецтво. Пізнання суті миру заради звільнення її самої засобами мистецтва своєї повної мети не досягає. Слід звернутися до етичного пізнання і поведінки, і тут Шопенгауєр сподівається вказати найбільш ефективний шлях до самоскасування Волі: люди, знищуючи себе як явища, тим самим знищують і суть. Як би не відкидав Шопенгауєр Гегеля, але він сам вимушений хоч би частково прийняти розроблену Гегелем діалектику суті і явища: коли є явища, тоді є і суть, а коли зникають суб'єкти, що втілюють собою, згідно з Шопенгауєром, мир явищ, тоді зникне і абсолютний об'єкт як мир суті. Втім, у самого Гегеля сутнісний мир дійсності сам є єдністю об'єктивного і суб'єктивного. Етична програма Шопенгауєра по-своєму цілком послідовна. Вона виходить з того, що якщо Світова Воля є джерелом зла, то її самоліквідація цілком морально виправдана і навіть необхідна [8]. Якщо знищення її можливо тільки через певну діяльність породжених нею людей, морально необхідне скасування ними волі до життя в самих собі. Доведений до крайності аскетизм у філософа означає повне припинення бажань, а альтруїзм у тому значенні, яке йому додав Шопенгауєр, виражається в співчутті, зверненому до всього людства, в абсолютно безкорисливій і беззавітній допомозі всякому чужому горю. На думку філософа, земні радощі і насолода такі ж ворожі моралі, як і заздрість, і ворожнеча, і ненависть.

Згідно з Гегелем початком Всесвіту є Бог, який є Абсолютним Духом. Шопенгауєр же відкидає всі докази існування Бога. Він відкидає всі спроби додання релігії інтелектуальної репутабельності і, як і Гегель, не приймає ні приписування Богові особових рис, ні претензії релігії стати вище за філософію в таких питаннях. І в той же самий час він визнає, що зі всіх релігій за своїм внутрішнім змістом йому більше імponує християнство. Шопенгауєр бачить у християнстві нічим не замінний світогляд широких народних мас, указуючи як приклад – життя деяких християнських святих.

Питання про відносини і розбіжності Шопенгауєра і Гегеля не таке просте, як це може показатися на перший погляд. Боротьба Шопенгауєра проти ідей історичного оптимізму раз у раз зосереджується на критиці філософії Гегеля, набуваючи рис особистої неприязні до останнього. З одного боку, нападки Шопенгауєра на філософію Гегеля виявляють деякі риси слабкості гегелівського учення. Шопенгауєру кинулася в очі помилковість гегелівського принципу однолінійного історичного розвитку. А, з іншого боку, Шопенгауєр у Гегеля немало і запозичував. Він прийняв думку Гегеля про те, що людська історія – це не суцільна щаслива історія буття. Ця думка стала лейтмотивом філософської творчості Шопенгауєра. Виникла у Шопенгауєра і своєрідна ірраціональна діалектика суб'єкта і об'єкта. Вже на стадії природи Воля, почавши процес свого об'єктивування, викликає до життя суб'єктивні початки, як це вийшло і в гегелівській конструкції уселенського руху категорій. У житті й історії відбуваються раз у раз переходи в протилежність: люди

роблять задумані ними дії, але результати їх виявляються протилежними очікуванням, і ніж активніша Воля, тим більше вона породжує в собі внутрішні перешкоди. Ще одна аналогія між філософіями Гегеля і Шопенгауера полягає в тому, що розвиток Волі стає і процесом її самопізнання, а вершиною цього розвитку буде її самознищення як свого роду перехід у протилежність. Розрив між поведінкою самої Волі і її зовнішніх проявів змінюється новою їх єдністю, наслідком якої є повне самознищення буття.

Світова Воля згідно з Шопенгауером – це могутній творчий принцип, що породжує всі речі і процеси, але спочатку в ній корениться щось збиткове і негативне. Вона ніби вічно «голодна», заявляє про неї Шопенгауер за аналогією з фізіологічним станом людської істоти [9]. Чим з більшою силою розгортається Воля, тим сильніше її страждання, а коли починається процес її самовинищення, то виявляється, що втеча Волі від самої себе є її поверненням до себе. Аналогічний поворот подій був можливий і у Гегеля, якщо оголошений ним кінець діалектичного розвитку Світового Духу тлумачити як з'єднання кінця з початком, який є лише ланкою нескінченної спіралі буття [10]. І Гегель, і Шопенгауер виходили з того, що дія духовного початку в історії людей руйнує минулі рівні свого буття, і так відбувається завжди.

Підводячи підсумок написаному, порівнюючи оптимізм і песимізм у філософії двох німецьких мислителів XIX століття, ми можемо сказати, що творчість Артура Шопенгауера і Георга Вільгельма Фрідріха Гегеля належить до найбільших досягнень світової філософської думки. Їх роботи зробили величезний вплив на подальший розвиток філософської, наукової і соціологічної думки, відобразили вище досягнення культури того часу, в якому вони жили. Творчість Гегеля і Шопенгауера підводить підсумок розвитку європейської філософської думки за минулі дві з половиною тисячі років, породивши велику кількість поклонників і послідовників. Гегель створив діалектичний метод, за допомогою якого вперше представив весь матеріальний і духовний світ не як щось застигле, від століття дане, а як процес постійної зміни, перетворення і розвитку, прагнучи розкрити внутрішнє джерело цього руху. Згідно з гегелівською діалектикою, джерелом будь-якого, зокрема суспільного, розвитку виступають внутрішні суперечності, властиві всім речам. Він розглядав свою систему як філософію, що вінчає собою розвиток всього людства, оскільки в ній знайдена абсолютна істина, тим самим і історія якби набувала свого завершення. Значення філософії Шопенгауера полягає в її впливі на загальний хід філософської думки, на утворення нових систем і напрямів. Новокантіанство до певної міри зобов'язано своїм успіхом філософії Шопенгауера: Лібман знаходиться під впливом Канта в шопенгауерівському освітленні. Гельмгольц також є кантіанцем у душі Шопенгауера, А. Ланге подібно Шопенгауеру, поєднує матеріалізм та ідеалізм. Із злиття ідей Шопенгауера з іншими думками зародилися нові системи [11].

Так, гегельянство, скомбіноване з шопенгауерівським ученням та іншими елементами, породило «Філософію несвідомого» Гартмана, дарвінізм і шопенгауерівські ідеї увійшли до складу філософії Ніцше, вчення про «цінність життя» Дюрінга зросло за контрастом з шопенгауерівським песимізмом. Песимізм Шопенгауера дав можливість людям приохотитися до філософії, не переконуючи себе в тому, що все зло може бути виправдане. У цьому відношенні, як протиотрута, цей його песимізм був корисним.

З наукової точки зору оптимізм і песимізм рівною мірою викликають заперечення: оптимізм приймає або намагається довести, що Всесвіт існує, щоб приносити нам задоволення, а песимізм – що Всесвіт існує, щоб заподіювати нам неприємності. Гегель же першим представив весь природний, історичний і духовний мир у безперервному розвитку. Він відкрив і обґрунтував з позицій об'єктивного ідеалізму основні закони і категорії діалектики. Його філософія – це віра в розум як людський, так і світовий; це та щира переконаність в тому, що мир у цілому влаштований достатньо впорядковано і закономірно, що він не ворожий людині, а навпаки, зручний для її існування і розвитку.

Розглядаючи оптимістичну філософію Г. Гегеля і песимізм у філософії А. Шопенгауера, ми ще раз переконуємося, що людське життя, так само як і історія людства, його розвиток, дає підставу і для оптимістичної, і для песимістичної оцінок. Як сказав Альберт Швейцер: «Ніколи не кінчиться в нас боротьба між оптимізмом і песимізмом» [12, с. 24]. Будучи наукою особливого роду, багатовіковою мудрістю, філософія ставить і намагається вирішити кінцеві питання буття і мислення, шукає істину, добро і красу, сенс життя і смерті, розкриває сторінки оптимізму і песимізму людської думки.

ЛІТЕРАТУРА

1. Шопенгауер А. Вибранні твори / А. Шопенгауер // Про нікчемність і жаль життя. – М. : Освіта, 1970. – Т. 1. – С. 63-64.
2. Шопенгауер А. Про свободу волі / Шопенгауер А. – Т. 2. – М., 1993. – 120 с.
3. Шопенгауер Ф. Мир як воля і уявлення / Шопенгауер Ф. – М., 1992. – С. 46-47.
4. Schopenhauer A. Will in Nature / Schopenhauer A. – London, 1878. – P. 7.
5. Філософія історії: Антологія. – М. : Аспект Прес, 1995. – 368 с.
6. Гегель Р.В.Ф. Лекції по філософії історії / Гегель Р.В.Ф. – Спб. : Наука, 1993. – 337 с.
7. Гегель Г. Енциклопедія філософських наук / Гегель Г. – М., 1975. – Т. 2. – 35 с.
8. Сергейчик Е.М. Філософія історії / Сергейчик Е.М. – Спб. : Лань, 2002. – 508 с.
9. Шопенгауер А. Вибрані твори / Шопенгауер А. ; [вступ. ст. І.С. Нарський]. – М. : Освіта, 1992. – Т. 1. – 473с.
10. Палаців А.Т. Гегель: Життя, діяльність, учення / Палаців А.Т. – М. : Наука, 1972. – С. 184.
11. Реалі Дж. Західна філософія від витоків до наших днів // Дж. Реалі, Д. Антісері. – Санкт-Петербург : Петрополіс, 1994 – 1997. – Т. 4. – 874 с.
12. Швейцер А. Культура і етика / Швейцер А. – М. : «Прогрес», 1973. – 24 с.
13. Гуревич П.С. Етика А. Шопенгауера / П.С. Гуревич // Знання. Серія : Етика. – 1991. – № 9.

В.А. Усачев

Противопоставление оптимистической философии Гегеля и пессимизма философии Шопенгауэра

В статье дается представление о взглядах на общие проблемы бытия, вопросы познания мира и истории развития человеческой мысли, противопоставление оптимизма и пессимизма в творчестве двух великих немецких философов XIX века Артура Шопенгауэра и Георга Гегеля, чьи труды принадлежат к числу величайших достижений мировой философской мысли.

Ключевые слова: философия, оптимизм, пессимизм, прогресс, познание, мышление, взгляд, дух, воля, развитие, культура, философская мысль.

V.A. Usachev

Contrasting Optimizing Philosophi of Hegel and Schopenhauer's Philosophy of Pessimism

The article describes the views of the general problems of life, the question of world cognition and the history of human thought, a comparison of optimism and pessimism in the work of two great nineteenth century German philosophers Arthur Schopenhauer and George Hegel, whose works are the greatest achievements of world philosophy.

Key words: philosophy, optimism, pessimism, progress, cognition, thinking, mind, spirit, will, development, culture, philosophical thought.

Стаття надійшла до редакції 17.03.2014.